

De giganten van de twintigste eeuw

Het Nieuw Ensemble speelt morgen onder leiding van Ed Spanjaard in het Muziekgebouw aan 't IJ werken van twintigste-eeuwers als Donatoni, Xenakis, Ligeti, Berio, Stockhausen en Kagel. 'Mensen zijn heel nieuwsgierig naar de groten van de vorige eeuw.'

ERIK VOERMANS

Van de grote modernisten, de mannen die het aanzijn van de muziek in de twintigste eeuw voor goed hebben veranderd, zijn alleen Pierre Boulez (85) en Elliott Carter (102) nog in leven. Tijd voor een terugblik, vond het Nieuw Ensemble, dat met een concert vol werken van György Ligeti, Mauricio Kagel, Luciano Berio, Karlheinz Stockhausen, Iannis Xenakis en Franco Donatoni een ode brengt aan de scheppingsdrang.

Joël Bons, artistiek leider van het Nieuw Ensemble: "De één na de ander is ons de afgelopen jaren ontvallen en daarmee is een boek dichtgekapt. De twintigste eeuw is opeens echt geschiedenis geworden. En zonder er erg in te hebben zijn we nu erfgenamen geworden van componisten als Ligeti, Kagel en Donatoni. Onze kennis en ervaring scheppen ook een soort verantwoordelijkheid."

"Dit programma is een ode aan de creativiteit van de tweede helft van de twintigste eeuw – een heel klein waaiertje daarvan. En we spelen ook muziek die we nooit eerder op de lessenaar hebben gehad. Dat doen we altijd."

Ed Spanjaard, sinds 1982 de vaste dirigent van het Nieuw Ensemble: "We hebben nog nooit iets van Xenakis gespeeld. Dat klinkt vreemd, maar hij heeft nu eenmaal niets voor onze bezetting geschreven. In *Anaktoria* zit bijvoorbeeld een hoorn en een fagot. Die hebben we er meestal niet bij."

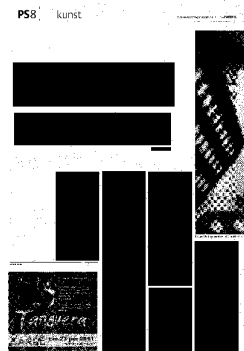
Bons: "Ook *Refrain III* van Donatoni hebben we nog nooit uitgevoerd. Wel *Refrain I*, dat voor ons is geschreven, *II* en *IV* en het operaatje *Alfred, Alfred*, dat op die stukken is gebaseerd. *Différences* van Berio is

voor ons nieuw."

Spanjaard: "In *Différences*, uit 1959, maakt Berio gebruik van een geluidsband, en zoals bij de meeste vroege elektronische muziek klinkt die op een heel leuke manier geda-teerd. Het is bijna alsof je een 78 toerenplaat draait."

Bons: "Ook dat is een vorm van balans opmaken. Er is in die tijd zoveel uitgevonden! De inventiviteit was vlak na de oorlog ongelooflijk. En sommige van de stukken op het programma kun je als sleutelwerken zien; samenvattingen in een notendop van een oeuvre. Dat geldt vooral voor Berio's *Différences*, Stockhausens *Kontrapunkte*, Xenakis' *Anaktoria* en Ligeti's *Kammerkonzert*. Donatoni's *Refrain III* en *Rrrrrr... Fünf Jazz Stücke* van Kagel zijn meer vingerafdrukken."

Spanjaard: "Het is lang geleden dat we een programma hebben gedaan waarbij de componisten zülke grote en zó totaal verschillende persoonlijkheden zijn. En je merkt ook hoe alles is geëvolueerd. Bij de wereldpremière van *Kontrapunkte* in 1953 kon de grote dirigent Hermann Scherchen slechts twee derde van het stuk laten horen, omdat de pianist de hondsmoeilijke pianopartij niet helemaal kon spelen. Bij onze

repetities heb ik niet één keer hoven af te tikken. Onze pianist John Snijders speelde alles vlekkeloos.”

Bons: “Het is waar. Ze hebben ook de grenzen van het spelen verlegd. Het is zoals Ed zegt. Ze waren ongeloflijke vrijdenkers. Al die muziek is geboren uit visioenen, vanuit een Heilig Moeten. Niet vanuit denken aan een publiek, of subsidie. Een ode aan de vrijheid eigenlijk. Goudmijnen van inventiviteit.”

Spanjaard: “We hebben in Hamburg met Ligeti gewerkt. We waren een beetje zenuwachtig, want we wisten dat hij lastig kon zijn. Maar het liep allemaal heel erg goed. Wat hij vaak zei was dat hij het romantischer wilde, met meer vibrato, negentiende-eeuwer. Gek hè? Hij was na afloop vol lof. Maar hij zei van tevoren wel: als de toetseninstrumenten niet goed gepositioneerd kunnen worden, kan het stuk niet worden gespeeld. Dat was voor hem een zaak van leven of dood.”

Bons: “Kagel had dat ook. Er is het verhaal dat hij een concert bijna niet wilde laten doorgaan omdat de musici geen schoen hadden kunnen vinden met een hak van zeven centimeter. Die schoen was in dat stuk nodig, en die hak moest écht zeven centimeter zijn, en niet vijf. Je kan dat doorgeslagen vinden, maar het is hún visioen, hún wereld en je mag het ze niet kwalijk nemen als ze daarover geen compromissen willen sluiten. Dat is tegelijkertijd ook hun kracht natuurlijk.”

Zo streng als Ligeti kon zijn, zo lankmoedig en *easy going* was Franco Donatoni. Bons, die ooit bij de grote Italiaan studeerde, heeft talrijke anekdotes paraat.

Bons: “Dan zei hij: ‘Ze vertellen me dat er een fantastische uitvoering van *Puppenspiel* is in Edinburgh. Waarom ga je daar niet heen, zeggen ze. Maar wat moet ik daar? Ik weet wel hoe dat stuk klinkt. Ik ga alleen naar premières om te laten zien dat ik geen snob ben. Maar als ik de laatste noot van een partituur heb opgeschreven, is mijn werk gedaan. Daarna is het stuk van de uitvoerenden.’ Zo geestig. Ik mag dit verhaal graag vertellen als we te maken hebben met heel lastige componisten, die op alle slakken zout leggen.”

Spanjaard: “Duitsers hebben daar een handje van. Er was er één die meteen opsprong als hij een foute noot hoorde. Die hadden wij natuurlijk allang gehoord, maar je wil de repetitie soms niet voor elke onrechtmatigheid onderbreken.”

Bons: “Je moet als componist leren dat je de dirigent en de musici de ruimte geeft. Repeteren is een proces.”

Spanjaard: “Kagel kon dat. We hebben twintig jaar geleden met

hem gewerkt. Fijne ervaring. Hij is één van die componisten die melodieën kan schrijven die op hun eigen benen kunnen staan. Dat kunnen er niet veel.”

Bons: “Het klinkt misschien raar, maar eigenlijk is Kagel als componist onderschat. Hij was als notenschrijver buitengewoon trefzeker, maar dat beeld wordt overwoekerd door alle gein en theater die om veel van zijn stukken hangen. Een stuk als *Kantrimusik* – al die deeltjes zijn pareltjes, met wonderbaarlijke instrumentatievondsten. Maar hij kon echt razend worden als het niet helemaal precies was zoals hij het had bedacht. Net als Stockhausen trouwens. Die veeleisendheid was essentieel. Ze konden niet anders. Zo waren ze. Dat maakt ze ook zo uniek. We mogen in onze handen knijpen dat er zulke mensen rondlopen, of het nou in de muziek is of in de literatuur, of wat dan ook.”

Spanjaard: “Des te leuker is het te horen dat het programma in het Muziekgebouw aan 't IJ goed verkoopt. Er is kennelijk toch een grote nieuwsgierigheid naar de giganten van de twintigste eeuw.”

Bons: “Het was ook zo'n waanzinnige periode, met zoveel passie. Het is al langer zo dat juist de concerten met muziek van de mensen die vroeger afschrikwekkend waren, het beste lopen. Er zijn tegenwoordig zoveel jonge, onbekendere componisten dat niemand door de bomen het bos meer ziet. En dan ga je je vanzelf richten op de grote namen. Hun tijd is nu gekomen.”

Spanjaard: “Wat me bij al die grote mannen opvalt, is de enorme discipline waarmee ze te werk gaan.”

Bons: “Daar hamerde Donatoni altijd op bij zijn leerlingen. Voor hem zelf is discipline de redding geweest, want hij heeft erg met het componeren geworsteld. In het begin was hij zo beïnvloed door Bartók, dat hij Donatok werd genoemd. Toen ontmoette hij Maderna en kwam er wat schot in de zaak. Maar na een bezoek aan Darmstadt werd alles door John Cage weer door elkaar gegooid. Toen was hij in totale verwarring. Raakte depressief en in diepe crisis. componeerde tussen de pillen door. Hij had littekens van zelfmoordpogingen. En componeerde een tijd zelfs niks meer. Hij zag zichzelf ook niet meer als componist, als kunstenaar, maar als handwerksman. Hij verdiende zijn geld als kopiist. Maar hij had nog een opdracht liggen, en die moest hij van zijn vrouw afmaken, want het was ondenkbaar dat je een belofte niet zou nakomen. En toen schreef hij *Ash*, zonder artistieke pretentie. Bevrijd van de druk kwamen er opeens weer ideeën. En kort

daarna schreef hij stukken als *Spiri*.”

Spanjaard: “En dat stuk spat dus van de levenslust!”

Bons: “Ja, ongelooflijk sprankelende muziek, waarin je heel duidelijk de lol van de herwonnen vrijheid hoort. Daarna, tussen 1977 en 1990, schreef hij het ene na het andere briljante stuk. Hij was wedergeboren.”

Spanjaard: “*Spiri* is denk ik mijn absolute favoriet, als uitvoerder. Ik heb verrukkelijke herinneringen aan zijn werk, maar het is niet zulke fijne muziek om te dirigeren. In *Refrain* moet je een metronoom zijn, de ultieme regelaar. Zijn muziek is briljant marionetten-theater, maar ik moet zorgen dat het licht goed staat, dat het gordijn op het juiste moment opengaat. Het is meer opletten dan genieten.”

Bons: “Nee, het is geen dirigentenmuziek. Het moet als een raderwerkje kloppen.”

Spanjaard: “Buitengewoon moeilijk is ook dat Donatoni tempo-overgangen maakt die volkomen abrupt zijn en geen enkele relatie hebben met het vorige tempo.”

Bons: “Hij trekt eigenlijk voortdurend lange neuzen naar alle denkbare conventies. Over instrumentatie bijvoorbeeld. In *Refrain III* laat

hij een basklarinet, fluit, altviool en contrabas met z'n vieren parallelle grote septiemen spelen, die heel miezerig en regenachtig klinken. Als een gekeelde kip. Je schiet voortdurend in de lach. En als je dan bedenkt dat diezelfde man ooit in een diepe, diepe crisis zat...”

Spanjaard: “Ik heb Xenakis en Stockhausen weinig gedirigeerd, gek genoeg. Maar na de eerste repetities ben ik diep onder de indruk.”

Bons: “Ja, hun lef en hun radicaliteit zijn heel bijzonder. En ze waren niet radicaal om het radicaal zijn, maar omdat het móest. Meestal hebben componisten een leuk ideeetje dat ze uitmelken tot het slappe soep wordt en je denkt: wanneer houdt het nou eens op? Maar bij Xenakis is het juist andersom. Hij kan soms heel boertig beginnen, maar gaandeweg word je helemaal dat stuk ingezogen.”

Spanjaard: “Dat mag je geniaal noemen. Dit zijn toch de figuren waar het in de twintigste-eeuwsmuziek om ging. En het is fijn te merken dat het publiek dat oppakt.”

Nieuw Ensemble o.l.v. Ed Spanjaard. Werken van Berio, Xenakis, Stockhausen, Donatoni, Kagel, Ligeti. Vanavond in Muis Sacrum, Arnhem, morgen in Muziekgebouw aan 't IJ, vrijdag in Muziekwartier, Enschede.

‘Wat me bij al die grote mannen opvalt, is de enorme discipline waarmee ze te werk gaan’

Dirigent Ed Spanjaard (rechts) en artistiek

leider Joël Bons van het Nieuw Ensemble. ‘Dit programma is een ode aan de creativiteit van de tweede helft van de twintigste eeuw.’

FOTO JEAN-PIERRE JANS